

TAAI GELOOF IN MYTHISCHE EENHOORN

De eenhoorn wordt al zo'n vijfduizend jaar omgeven door een mythisch aura. Een aura dat door de Harry Potterfilms bij een hele generatie kinderen en jong volwassenen weer op het netvlies is gebracht.

Hans Vermeer is
redacteur van Kleio.

Hier zien we de eenhoorn als symbool voor de menswording van Christus. Maar de eenhoorn was niet voor iedereen het symbool van het goede, er waren ook genoeg mensen met antisemitische sympathieën die de eenhoorn juist zagen als symbool van het kwaad (in dit geval: de Joden). Zij wezen daarbij op het feit dat dit dier maar één hoorn had, en omdat alles in de natuur een verwijzing in zich heeft, moest die ene hoorn wel verwijzen naar de slechte aard van de Joden, 'een volk dat maar één Bijbelboek kent'. De maagd Maria met een eenhoorn (ca. 1480), Nationaal Museum, Warschau. Foto: BurgererSF.

In *De steen der wijzen* (2002) staat een fragment waarin gerouwd wordt om een gedode eenhoorn. Het doden van dit dier wordt beschouwd als de laagste daad waartoe een mens in staat is. Met dit fragment sluiten de regisseur van de film en de auteur van de boeken aan bij het eenhoornbeeld uit de middeleeuwen. In die periode stond de eenhoorn lange tijd symbool voor de mens geworden Christus. Vanuit die symboliek gedacht kon een christelijke middeleeuwer zich inderdaad geen ergere misdaad voorstellen dan het doden van een eenhoorn. Ook in andere tijden en culturen heeft de eenhoorn dit mythische en vaak ook magische karakter gehad. In de Indusvallei – de vermeende geboortestreek van de eenhoorn – werd het dier afgebeeld op zegels van spekteen die waarschijnlijk dienden als beschermende amuletten. In China hoorde het dier samen met de draak, de feniks en de schildpad tot de wezens die geluk brachten. Waarbij het opvalt dat de Chinezen de zogenaamde fabeldieren in één adem noemen met een werkelijk bestaand dier als de schildpad.

MYTHE VERSUS WERKELIJKHEID

Tot in de zeventiende eeuw stond ook in het christelijke Europa de eenhoorn in hetzelfde rijtje als

de schildpad. De eenhoorn zou een werkelijk bestaand dier zijn – weliswaar zeldzaam en exotisch en levend in verre oorden als het Midden-Oosten of Abessinië – maar echt bestaand, net als de kameel en de olifant. Elke vorm van twijfel aan zijn bestaan zou een middeleeuwer totaal absurd gevonden hebben. Het beeld van de middeleeuwer met betrekking tot de eenhoorn komt mooi tot uiting in een ets van Cornelis Cort uit ongeveer 1560. Daarin zien we hoe de ark de zondvloed heeft doorstaan en hoe de dieren dit vaartuig verlaten. Rechts bovenin zien we achter de olifant twee eenhoorns op de loopplank lopen. Hiermee geeft Cort aan dat er niets mythisch is aan eenhoorns. In

zijn beleving zijn het werkelijk bestaande dieren – dieren die tot dezelfde werkelijkheid behoren als andere onomstotelijk feiten uit Bijbel als de zondvloed en de ark van Noach.

FOUTE VERTALING

De belangrijkste bron waarop de middeleeuwer zich baseerde als het ging om het werkelijk bestaan van de eenhoorn was de Bijbel. De beschreven realiteit in dit boek – denk dan met name aan het Oude Testament – was boven elke twijfel verheven. En wat blijkt: de eenhoorn wordt verschillende keren in het Oude Testament genoemd. Niet in de oudste Hebreeuwse versie, maar wel in de twee meest bekende vertalingen. In de Hebreeuwse versie wordt voor God het krachtige symbool van de Re'em gebruikt, de wilde stier of oeros. In de Griekse vertaling van deze Hebreeuwse tekst (de *Septuagint* uit ongeveer 250 voor Christus) werd dit begrip niet vertaald met het woord 'stier' maar met het Griekse woord voor eenhoorn, *monokeroos*. Dat gebeurde mogelijk uit een soort ijdelheid van de vertalers die hun godsbeeld liever niet meer koppelden aan het Joodse symbool van de stier, maar aan het meer exotische symbool van de eenhoorn. Deze waarschijnlijk bewust gemaakte 'fout' in de Griekse vertaling werd later ook overge-

'WIE VAN DISEN STAFF SCAAFT OFT SNIIT DIE MOET SIJN VERMALEDIET'

Al vanuit de oudheid was uit betrouwbare bronnen de geneeskrachtige en beschermende werking van de eenhoornhoorn bekend. Een van die bronnen was de Griekse arts Ktesias, die rond 400 voor Christus aan het Perzische hof werkte. Hij beschreef onder andere de gifwerende werking van de hoorn. Tot in de zeventiende eeuw kon je tegen enorme bedragen eenhoornhoorn in poedervorm kopen als een middel tegen allerlei ziekten en kwalen. Aan vorstenhoven was de hoorn vooral populair vanwege de gifwerende werking. Tijdens diners aan vorstelijke hoven stond altijd wel een stukje eenhoorn op tafel waarmee je kon controleren of je eten vergiftigd was. Alleen al het aanraken van een dergelijke hoorn zou je energie en gezondheid geven. Daarom werden de hoorns die in kerken en kloosters aan gelovigen werden getoond meestal ►

Links: Apothekers verkochten vroeger eenhoornpoeder als geneesmiddel. Vandaar dat veel apothekers te herkennen waren aan het symbool van de eenhoorn. Bij sommige apotheken zie je het symbool nog steeds. Tekening uit 1803 van apotheek De Eenhoorn in Alkmaar door Jacobus Andreas Crescent. Regionaal Archief Alkmaar. Onder: Noach bedankt God voor de redding van de ark. Cornelis Cort, Rijkmuseum.

nomen in de Latijnse vertaling (de *Vulgaat* uit ongeveer 405 na Christus), de tekst die in middeleeuws Europa gebruikt werd. Vanaf dat moment was men zich niet meer bewust van een foute vertaling en was de eenhoorn verzekerd van een plek in de werkelijkheid.

TASTBAAR BEWIJS

Een tweede bron was voor de gewone en vaak analfabete sterveling misschien nog wel overtuigender: er was tastbaar bewijs dat de eenhoorn bestond! In kerken en kloosters en aan vorstenhoven in heel Europa waren immers eenhoornhoorns te zien én in gebruik. De Utrechtse Mariakerk bijvoorbeeld had er maar liefst drie in haar bezit, geschonken in 1099 door keizer Hendrik IV (twee van die hoorns zijn nog steeds te zien in het museum Catharijneconvent). Op een van de bruiloften van Karel de Stoute zouden er zelfs zeven te zien zijn geweest. Die hoorns waren ontzettend kostbaar en lagen alleen binnen het bereik van de rijken der aarde. Zo bevond zich onder de kroonjuwelen van Engeland een eenhoornhoorn

met een geschatte waarde van 40.000 pond, en betaalde de keurvorst van Saksen 100.000 thaler voor een exemplaar. Die hoorns werden overigens niet alleen voor de sier gekocht. En met die constatering komen we op de derde bron waarop de middeleeuwer zich baseerde als het ging om het bestaan van de eenhoorn.

De eenhoorn werd vaak gebruikt in de heraldiek. Dit beeld is bijvoorbeeld te zien boven de toegangspoort van Hampton Court Palace bij Londen.

gevat in een zilveren houder om ze tegen aanrakingen te beschermen. Men was vooral bang voor 'raspers', mensen die een laagje bot van de hoorn afkrabden om er geneesmiddelen van te maken. Die rasper probeerde men af te schrikken met behulp van vervloekingen. Zo stond in de zilveren bescherming van de eenhoornhoorn in de kloosterkerk van Munsterbilzen de volgende tekst gegraveerd: 'wie van disen staff scaaft oft sniit die moet siin vermalediet' (wie iets van deze staf afschaaft of afsnijdt, zal vervloekt zijn).

ONTTOVERING

Pas in de renaissance drong langzaam, en vaak met tegenzin, het besef door dat de eenhoorn toch ondergebracht moest worden bij de afdeling fabeldieren. De onttovering van de eenhoorn kon gebeuren, doordat één voor één de genoemde bronnen onder zijn bestaan wegvielen. Bij het wegvallen van de eerste en meest gezaghebbende bron

– de Bijbelse context – speelde de officiële Kerk een belangrijke rol. Het was haar namelijk steeds minder welgevallig dat de eenhoorn enerzijds werd geassocieerd met de mens geworden Christus, maar anderzijds ook met erotiek en seksualiteit. Na het Concilie van Trente (1545-1563) verdwijnt het beeld van het dier uit de christelijke traditie. Wat betreft de tweede bron – de tastbare eenhoornhoorns – duurde het even voordat men zeker wist dat het om tanden van de narwal ging. Waren die in de middeleeuwen nog zeldzaam en betrof het incidenteel aangespoelde exemplaren op de kusten, in de tijd van de ontdekkingstochten, waarbij ook noordelijke doorgangen werden gezocht, kwamen de tanden in steeds grotere hoeveelheden op de markt en begon de twijfel toe te slaan. De doodsteek leverden ten slotte de complete skeletten van narwallen die men in de rareitienkabinetten ten tijde van de renaissance kon bewonderen.

De derde bron – de genezende en gifwerende kracht van de hoorn – werd ontkracht door professor Ole Worm (1588-1654), hoogleraar medicijnen aan de universiteit van Kopenhagen. Hij deed dat op een in onze ogen moderne en voor de hand liggende wijze door gewoon de proef op de som te nemen. Hij liet enkele duiven en katten vergif drinken en diende elk dier daarna een tegengif van het zogenaamde eenhoornpoeder toe. Resultaat: de dieren stierven allemaal. Conclusie: de gifwerende werking was een fabel!

CATEGORIE FABELDIER

Maar het geloof in het bestaan van de eenhoorn was taai en bleef nog lange tijd onberoerd. De onttovering verliep daardoor heel geleidelijk. Dat is niet zo raar als je bedenkt dat van alle fabeldieren juist de eenhoorn waarschijnlijk het dier is dat wij ons het meest als 'echt bestaand' kunnen voorstellen. Misschien dat velen ook graag in het bestaan van dit wezen wilden blijven geloven, gewoon omdat ze zijn verdwijning uit de 'echte' wereld als een verlies beschouwden. De eenhoorn mag nu dan definitief tot de categorie 'fabeldier' zijn toegetreden, voor kunstenaars biedt die overgang juist weer nieuwe uitdagingen. Ter illustratie en ter afsluiting daarom het heerlijk verwarrende gedicht *Het lot van de eenhoorn* uit de gelijknamige dichtbundel van Jules Deelder:

*Het lot van de eenhoorn
is simpel verklaard
Toen Noach vertrok
kwam de eenhoorn te laat
Staan op een rots
zagen hij en z'n maat
de Ark in de woelige
baren vergaan ■*